

ԵՐԵՎԱՆԻ 1932-1955 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱԿԵՏԱԿԱՆ ԴԻՄԱԳԻԾԸ

Նարինե Էմիլի Մխիթարյան

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ
nmxitaryan@yandex.ru

Դիտարկվում է 1932-1955 թվականներին ձևավորված Երևան քաղաքի ճարտարապետական կերպարը, որի հիմքում ընկած են մեծանուն ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի սկզբունքների հետևորդների ստեղծագործությունները: **Հետազոտության առարկան** այդ ժամանակաշրջանի տարբեր տիպի կառույցներն են՝ հասարակական, ուսումնական, արտադրական և բնակելի: **Աշխատանքի նպատակն է՝** կատարելով նշված ժամանակաշրջանում ձևավորված, քաղաքաշինական առումով կարևոր կառույցների ծավալատարածական հորինվածքի և գեղարվեստական հարդարանքի վերլուծություն, բացահայտել այն առանձնահատկությունները, որոնք նշանակալի դերակատարում ունեցան տվյալ փուլի ոճական ուղղության կազմավորման համար: **Գիտական նորույթն է՝** համապարփակ վերլուծությամբ փորձ է արվել բացահայտել 1932-55 թվականների Երևանի հրապարակների և փողոցների կազմակերպման հիմնական սկզբունքը, ձևավորված դասական օրինաչափությունների և ազգային ճարտարապետության գեղարվեստական արտահայտչամիջոցների համադրությամբ: Հետազոտության արդյունքում **եզրակացվել է**, որ 1932-55 թվականների Երևան քաղաքի ճարտարապետությունը զարգացավ Թամանյանի հիմնադրած մեթոդներին հավատարիմ: Դրա շնորհիվ կազմավորված ոճական ուղղությունը ձևավորեց Երևանի ճարտարապետական դիմագիծը՝ քաղաքին հաղորդելով հորինվածքային միասնականություն ու ամբողջականություն:

Բանալի բառեր. քաղաքաշինական կերպար, հորինվածք, ճարտարապետական ուրվագիծ, մասշտաբայնություն, ուղի

Ներածություն

Խորհրդահայ ճարտարապետության կարևորագույն փուլերից է 1932-55 թվականներն ընդգրկող ժամանակաշրջանը: Այդ շրջափուլը նշանավորվեց ճարտարապետական միասնական ձևաչափի ձևավորմամբ, մեծանուն ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի հիմնած սկզբունքների հետևորդների ստեղծագործական բուն վերելքով: «Թամանյանականների» ստեղծագործությունների հիմքում ընկած ընդհանրությունն իր արտահայտությունը գտավ և՛ կառույցների ծավալատարածական հորինվածքներում, և՛ գեղարվեստական հարդարանքի միջոցներում, և՛ զարդաքանդակներում:

ՀՀ մայրաքաղաք Երևանի մինչպատերազմյան և հետպատերազմյան ժամանակաշրջանի (1932-1955թթ.) կառուցապատմանը նվիրված բազմաթիվ հետազոտություններից նշելի են

Մ. Գրիգորյանի [1], Վ. Հարությունյանի, Մ. Հասարայանի և Ա. Մելիքյանի [2], Լ. Դուրխանյանի [3], Գ. Ռաշիդյանի [4], Կ. Բալյանի [5], Մ. Գասպարյանի [6] և բազմաթիվ այլ աշխատություններ: Այդ ուսումնասիրությունները հիմնականում փաստագրավերլուծական կարգի են և ունեն տիպաբանական կառուցվածք: Կան մենագրություններ, նվիրված խորհրդահայ ճարտարապետության վարպետներից որևէ մեկի ստեղծագործական դիմանկարին: Այդ թվին են պատկանում Յարալովի [7], Վ. Հարությունյանի [8, 9], Լ. Ջոռյանի [10], Գ. Խոստիկյան և ուր. [11-13], Ա. Տեր-Մինասյանի [14], Յու. Մաֆարյանի և Հ. Բարխուդարյանի [15] աշխատությունները, ինչպես նաև այլ հեղինակների բազմաթիվ հոդվածներ, կատալոգներ և այլ հրատարակություններ: Որոշ աշխատություններ վերաբերում են որևէ կառույցի, համալիրի կամ նույնաբնույթ կառույցների վերլուծությանը:

Տվյալ հետազոտությունում, կատարելով Երևանի կառուցապատման մեջ 1932-55 թվականներին քաղաքաշինական կարևոր կառույցների առանձին և համալիր հորինվածքային վերլուծություն, փորձ է արվել ներկայացնել քաղաքի միասնական կերպարում կարևորագույն դեր ստանձնած «թամանյանական դպրոցի» ճարտարապետների ստեղծագործությունների հիմնական առանձնահատկությունները:

Նյութեր և մեթոդներ

Ուսումնասիրվել է գիտական հայրենական գրականություն, հանրագիտական և արխիվային նյութեր, լուսանկարներ, չափագրություններ: Դիտարկումները հիմնականում կատարվել են տեղում՝ բնօրինակից քաղված փաստական տվյալների և լուսանկարների հիման վրա: Համեմատական վերլուծությունների հիման վրա կատարվել է համակարգված հետազոտում:

1. 1932-1955 թվականների Երևան քաղաքի ճարտարապետության ձևավորման նախադրյալները: Խորհրդահայ ճարտարապետության պատմության ընթացքն ընդունված է պայմանականորեն բաժանել երեք փուլերի՝ հիմնվելով յուրաքանչյուրի ճարտարապետական, ծավալատարածական և գեղարվեստական առանձնահատկությունների վրա: Այդ փուլերն են.

1. հիմնադրման կամ կազմավորման շրջան, որն ընդգրկում էր 1920-32 թթ. (խորհրդային կարգերի հաստատումից մինչև նախապատերազմյան շրջան),
2. միասնական ստեղծագործական ուղղության հաստատման շրջան՝ 1932-55 թթ. (նախապատերազմյան և հետպատերազմյան շրջան),
3. զարգացման շրջան՝ 1955-91 թթ. (հետպատերազմյան վերականգնումից հետո մինչև խորհրդային կարգերի փլուզումը):

Նշենք, որ առաջին՝ կազմավորման շրջանում ձևավորվել էին ճարտարապետական ոճական մի շարք ուղղություններ՝ «ավանդական», որը դիմում էր հայկական միջնադարյան ճարտարապետության ազգային ավանդույթներին, «կլասիցիզմ», որը հենվում էր դասական ձևերի և մեթոդների վրա, «կոնստրուկտիվիզմ», որը մերժում էր ավանդականը՝ կարևորելով կառույցի կոնստրուկտիվ կառուցվածքը և «մոդեռն», որի հիմքը արդիականությունն էր [16]: Այդ բոլոր

ոճերի հեղինակների հիմնական նպատակն էր նորարարական մեթոդներով ստեղծել միանգամայն նոր «սոցիալիստական» ճարտարապետություն:

Երկրորդ՝ քննության առնվող փուլում (1932-55 թթ.) ձևավորվեց միասնական ստեղծագործական դպրոց, նախորդող ժամանակաշրջանի (1920-32 թթ.) երկու ուղղությունների՝ «ավանդականի» և «կլասիցիզմի» համատեղման արդյունքում: Դրա համար նշանակալի դերակատարում ունեցան տաղանդավոր ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի հիմնադրած մի շարք մեթոդները, որոնք նա կիրառել էր իր երկու կարևորագույն կառույցներում՝ Կառավարական տան և Օպերայի շենքերում (նկ. 1): Այդ սկզբունքներն էին՝

- Թամանյանը մեծ ուշադրություն էր հատկացնում ցանկացած կառույցի նկատմամբ քաղաքաշինական մոտեցմանը,
- երկրորդը՝ դասական ճարտարապետության հիմնական սկզբունքների կիրառությունն էր. կառույցներն ունեին հորիզոնական ձգվածություն, որն ընդգծվում էր կամարաշարերի և սյունաշարերի մետրիկ շարքերի շնորհիվ, խոշոր և մանր օրդերի (սյունաշարերի) կիրառությամբ, կորագիծ և ուղղաձիգ ծավալների համադրությամբ, որոնք էլ այդ կառույցները դարձնում էին տարածաստեղծ տարրեր, ինչը բնորոշ էր հատկապես ռուսական կլասիցիզմին,
- հաջորդն այն էր, որ Թամանյանի շնորհիվ վերածնվեց քարի մշակման արվեստը. դեռևս 1920-30-ական թվականներին հանրապետությունում շինարարությունն իրականացվում էր մաքուր տաշած քարից, ինչը շենքերին հաղորդում է բարձր արտահայտչականություն և գունային հարստություն,
- մյուս սկզբունքն այն էր, որ վարպետը, անդրադառնալով հայկական ավանդական ճարտարապետությանը, կարողացավ այն ստեղծագործաբար կիրառել և կարելի է ասել, որ նա հայկական ազգային ճարտարապետության նոր վերածննդի հիմքը դրեց [17]:

*Կառավարական տուն,
1926-1940 թթ.*

*Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական
թատրոն, 1926-1936 թթ.*

Նկ. 1. Ալեքսանդր Թամանյանի ստեղծագործությունները

Թվարկված այս սկզբունքները նա կիրառեց իր երկու կարևոր կառույցներում՝ Կառավարական տան և ժողովրդական տան (Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոն) նախագծերում: Երկու կառույցներն էլ տարածաստեղ են՝ կազմակերպելով քաղաքի գլխավոր և թատերական հրապարակները: Ճակատների մշակումներում առկա են դասական ճարտարապետությանը բնորոշ կամարաշարերի, բաց պյունասրահների մետրիկ շարքեր: Գեղարվեստական արտահայտչականության մեջ կարևոր դերակատարում ունեն մի դեպքում տուֆը, մյուսում՝ բազալտը: Թամանյանը դասական սկզբունքների վրա հիմնված այս կառույցների հարդարանքում կիրառել է հայկական միջնադարյան ճարտարապետության տարբեր կառույցների զարդաքանդակներ, իհարկե՝ ստեղծագործաբար մշակված (Տեկորի, Զվարթնոցի, Աղթամարի եկեղեցիներ) (նկ. 2) [17]:

Տեկորի տաճար (5-րդ դ.)

Զվարթնոցի տաճար (7-րդ դ.)

*Զվարթնոցի (7-րդ դ.), Աղթամարի (9-րդ դ.)
զարդաքանդակները*

Կառավարական տան որմնախոյակներն ու զարդագոտին

Նկ. 2. Կառավարական տան զարդաքանդակների միջնադարյան ակունքները

1934 թ. «Ստեղծենք նոր սովետական ճարտարապետություն» հռովածում Թամանյանը գրում է «...ներկայումս ճարտարապետության զարգացման համար ստեղծվում են բավականին բարենպաստ պայմաններ, մեր առջև խնդիր է դրված՝ ուսումնասիրել կլասիցիզմը, անտիկ աշ-

խարհը, ռենեսանսը և ստեղծել նոր, սովետական ճարտարապետություն և մեզ մոտ՝ Հայաստանում, դրա համար կան հատուկ բարենպաստ պայմաններ: Բնությունն առատորեն մեզ նվիրել է շինարարական նյութեր՝ տուֆերի տեսակներ, գրանիտ, բազալտ, մարմարի թանկարժեք տեսակներ, օնիքս և այլն, որոնք վարպետին հարուստ պալիտրա են տալիս՝ շենքերի ճակատների և ինտերիերների գեղարվեստական ձևավորման համար» [18]:

Ազգային և համաշխարհային ճարտարապետության առաջադեմ ավանդույթների հավաքման կարևորումը, դրանց նորովի բացահայտումն ու վերաիմաստավորումը դարձավ այն հիմնաքարը, որի վրա խարսխվեց 1932 թվականից մինչև 50-ականների կեսն ընկած ժամանակահատվածում ձևավորված միասնական ճարտարապետական Տթամանյանական՝ դպրոցը:

2. 1932-55 թվականների Երևանը: 1932-55 թվականները բեղմնավոր էին ճարտարապետներ Հովհաննես Մարգարյանի, Սամվել Սաֆարյանի, Մարկ Գրիգորյանի, Ռաֆայել Իսրայելյանի, Գրիգոր Աղաբաբյանի, Զավեն Բախշինյանի, Գևորգ Թամանյանի, Սոս Մանուկյանի, Էդմոնդ Տիգրանյանի և այլոց համար: Նրանց ստեղծագործություններում միահյուսվում էին երկու հիմնական ուղղությունները՝ դասականը և ազգայինը: Այդ համադրությունը յուրաքանչյուրի մոտ հանդես էր գալիս նման և միաժամանակ միմյանցից տարբերվող լուծումներով: Հավատարիմ մնալով «թամանյանական» սկզբունքներին՝ նրանց հեղինակած կառույցներում առկա էր ոճական միասնականությունը: Այն արտահայտվեց տարբեր տիպի կառույցներում՝ ուսումնական, արտադրական, բնակելի և տարբեր հասարակական շենքերում:

1932-55 թվականների՝ նոր ուղղության հաստատման ժամանակաշրջանի Երևանի ճարտարապետությունը կազմավորվեց հաստատված գլխավոր հատակագծի հիման վրա: Բացառված էր որևէ տարբային և անօրինական շինարարություն (ինչին բախվում ենք այսօր): Կարևորվում էր քաղաքային միջավայրի ձևավորումը, որի հիմքում ընկած էին քաղաքի հրապարակները, կարևոր հանգույցներն ու փողոցները կազմակերպող շենքերն իրենց դասական մոնումենտալությամբ, որն ընդգծվում էր հատկապես այդ կառույցների մասշտաբայնությամբ, ինչպես նաև գլխավոր ճակատների մշակումներում կիրառված որմնականարաշարերի և որմնասյուների ռիթմով: Վերջիններիս հարդարանքներում առկա էին ազգային ճարտարապետության ակունքներից բխող զարդամոտիվները: Շատ ճարտարապետներ պատի հարդարման հիմքում դրեցին դեկորատիվ օրդերը՝ որմնասյունը: Որպես նմուշ ընդունելով Կառավարական տունը՝ նրանք իրենց հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացրին շքամուտքերի, որմնականարաշարերի, որմնասյուների, խոյակների, խարխախների, պատշգամբների, շքամուտքերի, զարդաքանդակների, զարդագոտիների, քիվերի և այլ մանրամասների վրա:

Յուրաքանչյուր ճարտարապետ, հավատարիմ սեփական ստեղծագործական ձեռագրին և թամանյանական սկզբունքներին, ստեղծեց կառույցներ, որոնք ունեին ընդհանրություններ ժամանակակից շինությունների հետ, ինչն էլ այդ շրջափուլի Երևանին հաղորդեց քաղաքաշինական միասնական կերպար:

3. Հասարակական շենքեր: 1932-55 թվականներին հասարակական տարբեր նշանակության շենքերով կառուցապատվեցին քաղաքի հիմնական պողոտաներն ու հրապարակները: Բաղրամյան պողոտայի կառուցապատման մեջ կարևոր դերակատարում ունեցան Ազգային ժողովի (1949 թ.) և Նախագահության (Մ. Գրիգորյան, 1951-53 թթ.), ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի (Ս. Մաֆարյան, 1954 թ.), Գրողների միության (Գ. Թամանյան, 1946 թ.), Մաշտոցի պողոտայում՝ Մանկական հիվանդանոցի (Մ. Գրիգորյան, 1935-38 թթ.), §Դերասանի տան՝ վարչական շենք (Թատերական գործիչների միություն, Մ. Գրիգորյան, 1952 թ.), Հանրապետության հրապարակում՝ ՀՀ Պետական թանգարանի դիմացի սյունասրահը (Մ. Գրիգորյան, 1954 թ.), Կառավարական երկրորդ շենքը (Ս. Մաֆարյան, համահեղինակներ՝ Ռ. Իսրայելյան և Վ. Արևշատյան, 1947 թ.), Գրքի պալատի (հրատարակչություններ) շենքը Տերյան փողոցի վրա (Հ. Մարգարյան, 1936 թ.), Հայկներգոյի վարչության (Հ. Մարգարյան, 1937 թ.), Թումանյանի տուն-թանգարանի (Գ. Աղաբաբյան, 1944-1953 թթ.) և կենտրոնական շուկան (1952 թ.), Հայարդնախագիծ ինստիտուտի (1949 թ.), Կենտրոնական վիճակագրական վարչության (1947 թ.), «Հայրենիք» կինոթատրոնի դիմաց գտնվող հանրախանութը, Զավեն Բախշինյանի ԵՊՀ-ի հանրակացարանի (այսօր՝ հյուրանոց, 1939 թ.), Նալբանդյան փողոցում գտնվող վարչական շենքը (այժմ՝ ՀՀ Ոստիկանության վետերանների միություն, 1953 թ.), Սոս Մանուկյանի հեղինակած «Կանազ» գործարանի մշակույթի պալատը (1953-54 թթ.), Էդմոնդ Տիգրանյանի Երկաթուղու կայարանի շենքը (1949-1955 թթ.): Թվարկված բոլոր կառույցները տեղակայված են Երևանի կարևոր հրապարակներում, պողոտաների և փողոցների երկարությամբ, դրանց վերջում կամ խաչմերուկներում և ունեն կարևոր տարածաստեղծ դեր: Այդ կառույցներում առկա են ծավալատարածական հորինվածքի և գեղարվեստական հարդարանքի ընդհանրություններ՝ հետպատերազմյան խորհրդային ժամանակշրջանին բնորոշ մոնումենտալություն, սիմետրիա, երբեմն՝ շեշտված հերոսական մասշտաբ: Առանձնահատուկ վերաբերմունք կա այդ կառույցների գլխավոր, դեպի հրապարակ կամ փողոց բացվող ճակատների նկատմամբ: Որոշ կառույցներ (Ազգային ժողովի և Նախագահության) ամբողջովին կառուցված են դասական ճարտարապետության սկզբունքներով, ինչը դրսևորվել է դրանց ծավալատարածական հորինվածքներում, արտաքին և ներքին հարդարանքներում [14]: Մյուս շենքերում առկա է ազգային ակունքներից բխող հարդարանք՝ համեմված դասական մոնումենտալ և տարածաստեղծ հատկանիշներով: Այդ կառույցների դեպի գլխավոր փողոց կամ հրապարակ բացվող ճակատներում տեղ է գտել դասական ճարտարապետությանը բնորոշ սիմետրիան, որն ընդգծվում էր՝ կառույցների հիմնական ծավալից առանձնանալով՝ մշակված ավելի հարուստ զարդաքանդակային հարդարանքով: Ճակատները հիմնականում մշակվում էին որմնակամարաշարերի կամ որմնասյուների մետրիկ կամ ռիթմիկ շարքերով, ինչպես նաև ազգային ակունքներից սնվող զարդամոտիվներով (նկ. 3):

Նախագահության շենքը, 1951-53 թթ.

Ազգային ժողովի շենքը, 1949 թ.

Գրողների միության շենքը, 1946 թ.

ՀՀ Գիտությունների ակադեմիայի շենքը, 1954 թ.

Հայկերգրի շենքը, 1937 թ.

Մանկական հիվանդանոցի շենքը, 1935-38 թթ.

Կանազի մշակույթի տունը, 1953-54 թթ.

Թումանյանի տուն-թանգարանը, 1944-53 թթ.

Երկաթգծի կայարանի շենքը, 1949-55 թթ.

Նկ. 3. Հասարակական շենքեր

4. Արտադրական կառույցներ: Արտադրական շենքերից նշելի են ՏԱրարատ¹ տրեստի գինու գործարանի (Ռ. Իսրայելյան, Գ. Քոչար, 1938, 1945-63 թթ.), Կոնյակի գործարանի (Հ. Մարգարյան, 1944-52 թթ.), Շամպայն-գինիների գործարանի (Զ. Բախշինյան, 1948 թ.) և Երևանի կենտրոնական սառցակոմբինատի (Գ. Աղաբաբյան, 1951 թ.) շենքերը: Առաջին երկու կառույցները գտնվում են քաղաքի կարևորագույն հանգույցներում և իրենց գերիշխող մոնումենտալ կերպարով ներդաշնակորեն ձուլվում են շրջակա միջավայրին: Մյուս երկուսը տեղակայված են պողոտաների երկայնքով և իրենց երկայնական ձգվածությամբ նույնպես շատ կարևոր տարածաստեղծ դեր են կատարում: Այդ չորս կառույցներում առկա է դասական ճարտարապետությանը բնորոշ քաղաքային միջավայրում տարածաստեղծ կարևոր դիրքը, երկայնական ձգվածությունը, գլխավոր ճակատի կամարաշարային ռիթմը: Հարդարանքի միջոցներում տեղ են գտել հայկական ազգային ակունքներից բխող զարդամոտիվները՝ բուսական, կենդանական և երկրաչափական:

ՏԱրարատ¹ տրեստի գինու գործարանի շենքը Ռաֆայել Իսրայելյանի լավագույն կառույցներից է [11]: Դեպի Հաղթանակի կամուջը բացվող ճակատը վարպետը մշակել է երեք հսկայական կամարաբացվածքներով, որոնց մասշտաբն ընդգծելու համար դրանց մեջ տեղադրել են երեք ոչ մեծ ծավալային շքամուտքեր՝ գրանիտե գինու կարասներով, ծածկված ժանեկազարդ քանդակով: Քանդակազարդ կարասներով շքամուտքերը հակադրվում են կամարաբացվածքների չափերին: Կառույցի խուլ պատերը մշակված են դեկորատիվ որմնասյուներով: Ձորահայաց ճակատը մշակված է որմնասյուների մետրիկ շարքով, որոնց միջև ընկած են որմնակամարները: Որմնախոյակները մշակված են հոյակերտ զարդաքանդակներով՝ յուրաքանչյուրը հայկական ճարտարապետությանը բնորոշ տարբեր, հիմնականում գինին խորհրդանշող նկարվածքներով՝ խաղողի ողկույզներ և տերևներ, նռան պտուղներ և տերևներ, եղջրանոթ (ռիտոն) և այլն:

Կառույցի ճակատների խուլ պատերը հարդարված են Ռաֆայել Իսրայելյանի արվեստին բնորոշ նրբագեղ զարդաքանդակներով, որոնցում բացի գինին խորհրդանշող քանդակներից, առկա են նաև հայկական հեքիաթներից, էպոսից տարբեր դրվագներ (նկ. 3 ա):

Կոնյակի գործարանի շենքը կառուցվել է 1944-52 թվականներին, Հովհաննես Մարգարյանի նախագծով [13]: Դա հեղինակի հետպատերազմյան շրջանի լավագույն ստեղծագործություններից է: Գտնվում է մայրաքաղաքի ամենագողտրիկ հանգույցներից մեկում՝ Հրազդան գետի աջ և ձախ ափերը միացնող Հաղթանակի կամուրջի առանցքի ուղղությամբ գտնվող բարձունքի վրա՝ դիմահայաց Արարատ տրեստի գինու մառանների շենքին: Հեղինակը կարողացել է արտադրական պրոցեսների ճիշտ կազմակերպմանը զուգընթաց, կառույցի ճարտարապետական կերպարը համահունչ ձևով ներդաշնակեցնել և՛ շրջապատի ճարտարապետական կառույցների, և՛ քաղաքաշինական միջավայրի, և՛ շրջակա գողտրիկ բնության հետ: Կառույցի ճակատային հորինվածքի ճարտարապետական առանձին մանրամասների մշակումներում նույնպես դրսևորվել է քառասնական թվականներին բնորոշ շքեղության ձգտումը: Այն իր արտահայտությունն է գտել հիմնականում կառույցի գլխավոր ճակատը ջլատող ռիթմիկ որմնախորշերը պսակող կամարաշարի որմնախոյակներում: Այստեղ նույնպես առկա է թամանյանական հարթ ոլորագարդերով որմնախոյակի տեսակը: Առաջին հայացքից միանման թվացող բոլոր որմնախոյակները միմյանցից տարբերվում են զադամոտիվներով՝ խաղողի ողկույզ և տերև, թռչուններ, գինու կամ կոնյակի կարասներ և այլն: Որմնախոյակների՝ հայկական խաղողով ու կարասներով հագեցած զարդամոտիվներով և կարմրանարնջագույն քարի տաք գույների ներդաշնակումով ճարտարապետը կարողացել է ստեղծել արևային ջերմությամբ ողողված կառույց, որը համահունչ է իր նշանակությանը (նկ. 3 բ):

Զավեն Բախշինյանի հեղինակած **Շամպայն-գինիների գործարանը** կառուցվել է 1948 թ.: Ունի փողոցի երկարությամբ ձգվող հորինվածք՝ շեշտված որմնակամարաշարերով: Խոյակները համաչափ հորինվածքով են՝ զույգ ոլորագարդերը միանում են ոլորվող պարանագարդով, որի կենտրոնում հաջորդաբար կրկնվում են մի խոյակում նույն պտուղները (երեք հատ)՝ շրջափակված նույն տերևներով, մյուսում՝ խաղողի ողկույզը, անկյուններում՝ խաղողի տերևներ (նկ. 3 գ):

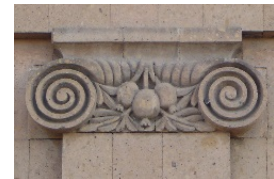
Գրիգոր Աղաբաբյանի հետպատերազմյան շրջանի լավագույն գործերից է **Երևանի կենտրոնական սառցակումբինատի շենքը** (1951 թ.) [12]: Նախորդի նման, այս կառույցը ևս փողոցի երկայնքով ձգվող տարածաստեղծ ճակատային հորինվածք է: Այն զերծ է առաջին երկու կառույցներից բնորոշ մոնումենտալությունից, սակայն գլխավոր՝ փողոցահայաց ճակատում ևս առկա է կամարաշարերով և հյուսիսից որմնախոյակներով մշակումը: Կառույցի ճակատային հարթությունների մշակումներում հեղինակը կարողացել է, նրբորեն կիրառելով զարդաքանդակները՝ քանդակագարդ որմնախոյակների և բազմատեսակ վարդյակների տեսքով, բարձրացնել կառույցի գեղարվեստական հնչողությունը: Որմնախոյակները պսակում են շրջանաձև խորշերը և նեղ պատուհանները շրջանակող կամարաբացվածքները կրող հարթ, ուղղանկյուն հատույթով որմնասյուները: Դրանք հորիզոնական ուղղությամբ մի փոքր ձգված զույգ ոլորագարդերով խոյակներ են, որոնցում ոլորագարդերի միջև տեղ են գտել բուսական և կենդանական զարդամոտիվները (նկ. 4):

ա) «Արարատ» տրեստի գինու գործարանի շենքը, 1938, 1945-63 թթ.

բ) Կոնյակի գործարանի շենքը, 1944-52 թթ.

գ) Շանչայն գինիների գործարանի շենքը, 1948 թ.

դ) Սառցակուրբինատի շենքը, 1951թ.

Նկ. 4. Արտադրական շենքեր

5. Ուսումնական կառույցներից Գյուղատնտեսական ինստիտուտի (1934-54 թթ.) և Բժշկական համալսարանի (1938-52 թթ.), Գեղարվեստի ինստիտուտի (այժմ՝ Հայաստանի ժող. Արվեստի թանգարան, 1941 թ., ճարտարապետ՝ Վ. Արևշատյան) շենքերը, Գետառի ավին կառուցված միջնակարգ դպրոցը (Հր. Աճառյանի անվան, 1936 թ.), Կրուպսկայայի (այժմ՝ Ն. Աղբալյան) անվան (Զ. Բախշինյան, 1936 թ.), Չարենցի (Գ. Աղաբաբյան, 1947 թ.), Ջերժինսկու (այժմ՝ Ջոն Կիրակոսյանի անվան) (Գ. Աղաբաբյան, 1943 թ.), Պուշկինի (Ս. Սաֆարյան), Չեխովի (Գ. Թամանյան, 1952թ.), Կամոյի անվան (այժմ՝ Արգենտինական) (ճարտարապետ Գոհար Գրիգորյան, 1952 թ.) Տիգրան Մեծ պողոտայում գտնվող միջնակարգ դպրոցները (ճարտարապետ Գ. Մուշեղյան, 1954 թ.):

Դպրոցները հիմնականում ունեն ճակատային, դասական ճարտարապետությանը բնորոշ համաչափ հորինվածք՝ գլխավոր ճակատով ուղղված դեպի բակ և փողոց: Համաչափության առանցքն ընդգծված է որոշ կառույցներում՝ ճակտոնով, որոշներում՝ կողային ռիզոլիտներով: Գլխավոր ճակատները մշակված են երկհարկ բարձրություն ունեցող որմնապույունների կամ որմնականարների մետրիկ շարքերով, ինչը նույնպես բնորոշ է դասական ճարտարապետությանը: Ազգային և թամանյանական ճարտարապետության հետ աղերսներ ունեն որմնախոյակների, իսկ Չեխովի դպրոցում՝ նաև կամարաշարերի վերին գոտու զարդաքանդակները: Ուսումնական այդ շենքերն իրենց հորինվածքով, որմնականարաշարերի հարդարանքով մոնումենտալ են և կանոն դիրք ունեն փողոցների կազմակերպման մեջ (նկ. 5):

Կրուպսկայայի (Ն. Աղբալյան) դպրոցը

Պուշկինի դպրոցը

Չեխովի դպրոցը

Չարենցի դպրոցը

Կամոյի (Արզենտինական) դպրոցը

Չերժինսկու (Չ. Կիրակոսյանի) դպրոցը

Նկ. 5. Ուսումնական շենքեր

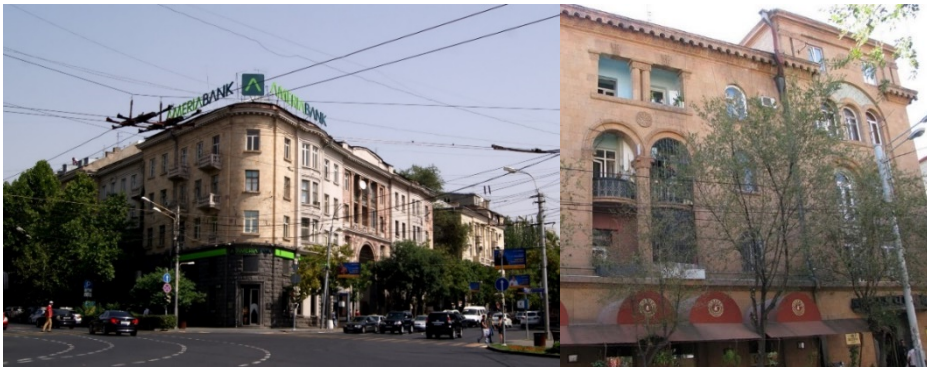
6. Բնակելի շենքեր: 1932-55 թվականներին, հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Երևանում ընթանում էր լայնածավալ բնակելի շինարարություն: Դրանք հիմնականում կառուցապատվում էին փողոցների երկայնքով՝ կարևոր դերակատարում ունենալով դրանց բարեկարգման մեջ: Այդ շրջանում կառուցապատվեցին բազմաթիվ կարևոր փողոցներ: Բնակելի շենքերում նույնպես նկատելի է որոշակի սկզբունքների կիրառություն ու դրանց հավատարիմ կերպով հետևելը, ինչը նույնպես հանգեցրեց նրան, որ քաղաքի փողոցները ձեռք բերեցին միասնական կերպար: Ներդաշնակություն կար մասշտաբայնության, քարի գույնի, սյունազարդ պատշգամբների, պատուհանների մետրիկ շարքերի, շքամուտքերի հանդիսավոր լուծումների, զարդագոտիների, համաչափության և հավասարակշռության մեջ: 1932-55 թվականների Երևանի բնակելի տների ճարտարապետության մեջ նկատելի է երբեմն ավելորդ թվացող չափազանցված մոնումենտալություն ու կոթողայնություն, ճարտարապետական առանձին մանրամասներում զարդաքանդակների կիրառության առատություն: Դրա հետևանքով բնակելի տներն իրենց արտաքին ճարտարապետությամբ չեն զիջում հասարակական կառույցներին: Այդ ժամանակաշրջանում կառուցապատվել են Մաշտոցի (Լենինի), Ազատության, Արշակունյաց (Օրջոնիկիձեի), Տիգրան Մեծի (Հոկտեմբերյան), Կոմիտասի պողոտաները, Չարենց, Նալբանդյան, Կիևյան, Մուկոլյան, Մայաթ-Նովա, Իսահակյան և այլ փողոցներ (նկ. 6):

Կիևյան փողոց

Քաղաքային պողոտա

Մաշտոցի պողոտա

Նկ. 6. Բնակելի շենքեր

Արդյունքներ և քննարկում

Վերլուծելով նախապատերազմյան և հետպատերազմյան ժամանակաշրջանի (1932-55 թթ.) Երևան քաղաքի ճարտարապետական կերպարը, կարող ենք փաստել, որ քաղաքը կառուցապատող բոլոր ճարտարապետների մոտ նկատվում էր Ալեքսանդր Թամանյանի սկզբունքների կիրառումը: Քաղաքային միջավայրի կազմակերպման հիմքում ընկած էր տարածության և կառույցների ծավալատարածական հորինվածքների ներդաշնակությունը և միասնականությունը, ինչը փորձում էին կիրառել քննվող շրջանի ճարտարապետները [18]: Հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո, երբ երկիրը մտել էր բնականոն կյանքի մեջ և սկսվել էին խորհրդային քաղաքների վերականգնման աշխատանքները, Հայաստանում, որի կարևոր օղակներից մեկը, բնականաբար, մայրաքաղաք Երևանն էր, ծավալվեց համատարած շինարարություն՝ ապագայի նկատմամբ լավատեսական ոգևորությամբ ներշնչված: Այդ շրջանի ճարտարապետության ոճական ուղղության կազմավորման համար հող էր նախապատրաստվել արդեն նախորդ՝ նախապատերազմյան շրջանում: Երկու ժամանակաշրջաններում էլ կառուցեցին շենքեր՝ հիմնվելով դասական օրենքների և ազգային հարուստ ժառանգության վրա: Սկսվեց ազգային զարթոնքի և վերածննդի ժամանակաշրջանը: Մակայն չի կարելի չնշել նաև այն հանգամանքը, որ ճարտարապետությունը նույնիսկ գերհագեցած էր քանդակազարդ խոյակներով, կամարաշարերով, զարդաքանդակներով: Դրանք կիրառվում էին համարյա տարբեր գործառույթներով կառույցների արտաքին հարդարանքներում՝ բնակելի, հասարակական, ուսումնական, առողջապահական, արտադրական: Այդ տարիներին կառուցվեցին նաև այնպիսի կա-

ռույցներ, որոնց հեղինակները մեխանիկորեն էին կիրառում ազգային ժառանգությունը, պատճենահանում էին հայկական ճարտարապետության առանձին հուշարձանների ձևերը, կրկնում Թամանյանին: Այս ժամանակահատվածում Հայաստանի ազգային ճարտարապետությունը կարելի է ձևակերպել նաև որպես ֆորմալ-դեկորատիվ: Չնայած այս ամենին, Թամանյանականների միասնական սկզբունքներով ձևավորված Երևանն ունեցավ այլ քաղաքներից տարբերվող, ճարտարապետական սեփական դիմագիծ, ձևավորված դասական օրենքների վրա և ազգային ակունքներից բխող գեղարվեստական արտահայտչամիջոցների միահյուսումից: Ցավոք, այսօրվա տարերային, անսկզբունք կառուցապատման հետևանքով ամբողջովին խաթարվել է երբեմնի «վարդագույն քաղաքի» միասնական դիմագիծը և աղավաղվել է լանդշաֆտը: Քաղաքաշինական կարևոր հանգույցներում վեր խոյացող բարձրահարկ շինությունները խորթ են և վերացրել են միջավայրային ամբողջականությունը, քաղաքի մասշտաբը և հավասարակշռությունը [18]: Մրանք խնդիրներ են, որոնց բախվում ենք այսօր:

Եզրակացություն

Այսպիսով, 1932-55 թթ. Երևանում, մոտ 20-ամյա կառուցապատման արդյունքում, ձևավորվեց քաղաքի միասնական մտահղացմամբ ստեղծված ճարտարապետական դիմագիծը: Միասնական մասշտաբի, գունային համադրությունների և հարդարանքի միջոցների ներդաշնակության շնորհիվ քաղաքն իրենից ներկայացնում էր նույն ռիթմով զարգացող օրգանիզմ: Այդ հորինվածքային ամբողջականության հիմքում ընկած էին հետևյալ առանձնահատկությունները:

1. Քաղաքը կառուցապատվում էր միասնական գլխավոր հատակագծի հիման վրա:
2. Քաղաքաշինական կարևոր հանգույցները (հրապարակները, պողոտաները, խաչմերուկները) կազմակերպվում էին մոնումենտալ տարածաստեղծ կառույցներով:
3. Քաղաքի բոլոր հրապարակները, փողոցներն ու խաչմերուկները կառուցապատվեցին տարբեր գործառույթներ ունեցող շենքերով, որոնք ունեին միասնական մասշտաբ և դասական ծավալատարածական հորինվածք, իսկ գլխավոր ճակատները մշակված էին ընդգծված շքամուտքերով, կամարաշարերով, որմնասյուներով, պատշգամբներով և հայկական ճարտարապետության ազգային ակունքներից բխող զարդաքանդակներով:
4. Կառույցների գեղարվեստական արտահայտչականության մեջ կարևոր դերակատարում ունեին շինանյութը՝ տարբեր երանգների տուֆը:
5. Կառուցվեցին նաև շենքեր, որոնք կարելի է ասել, պատճենահանում էին հաջողված կառույցներին, սակայն դա նույնպես չէր խաթարում Երևանի քաղաքաշինական ամբողջականությունը:

Գրականության ցանկ

- [1] **М. Григорян**, Площадь Ленина в Ереване. Воспоминания о проектировании и строительстве. Айастан, Ереван, 1969, 96 с.

- [2] **В.М. Арутюнян, М.М. Асратян, А.А. Меликян**, Архитектура Советской Армении. Стройиздат, Москва, 1972, 203 с.
- [3] **Л.К. Долуханян**, Архитектура Советской Армении (20-е годы). Советакан грох, Ереван, 1980, 84 с.
- [4] **Г.Г. Рашидян**, Главная площадь Еревана во времени и в пространстве. ЕГУАС, Ереван, 2007, 155 с.
- [5] **К. Бальян**, Город, смотрящий на Арарат. Тексты разных лет. Москва, 2009, 59 с.
- [6] **Մ.Ս. Գաապարյան**, Երևանի արդի ճարտարապետության ձևավորման ուղղությունները /Մենագրություն/. ՃՇՀԱՀ, Երևան, 2022, 175 էջ:
- [7] **Ю.С. Яралов**, Таманян. Гос. изд-во арх-ры и град., Москва, 1950, 165 с.
- [8] **Վ.Մ. Հարությունյան**, Ալ. Թամանյան. ՀՍՍՌ Քոդ. և գիտ. գիտելիք տարածմ. ընկերութ., Երևան, 1958, 31 էջ:
- [9] **Վ.Մ. Հարությունյան**, ճարտարապետ Սամվել Սաֆարյան. ՀՀ ԳԱԱ, Գիտություն հրատ., Երևան, 2002, 68 էջ:
- [10] **Л. Зорьян**, Таманян. Советакан грох, Ереван, 1978, 38 с.
- [11] ՍՍՀՄ Ժողովրդական ճարտարապետ: Ռաֆայել Բարայեյան / Կազմ.՝ **Խոստիկյան Գ., Ազիզյան Ց.**, խմբ.՝ Բարայան Լ. Հայաստանի նկարչի տուն, Երևան, 1974, 175 էջ:
- [12] Հայ ճարտարապետներ: Գրիգոր Աղաբաբյան /Կազմ.՝ **Խոստիկյան Գ.Ե., Ավանեսյան Հ.Ս.**, խմբ.՝ Բարայան Լ.Մ., Հայաստան, Երևան, 1981, 140 էջ:
- [13] Мастера армянской архитектуры /Оганес Саркисович Маркарян. Союз арх. Армении, Ереван, 2001, 39 с.
- [14] **Ա. Տեր-Մինասյան**, Երևանի գլխավոր ճարտարապետները, Մարկ Գրիգորյան. Ճարտարապետություն, Շինարարություն 4 (Եր., 2006) 8-21:
- [15] **Ю. Сафарян, А. Бархударян**, Зодчий Самвел Сафарян, Ереван, 2007, 260-265.
- [16] **А.В. Иконников**, Пространство и форма в архитектуре и градостроительстве. НИИТАГ РААСН. КомКнига, Москва, 2006, 352 с.
- [17] **Ն.Է. Մխիթարյան**, Երևանի Հանրապետության հրապարակի Կառավարական տան գեղարվեստական հարդարանքը. ՃՇՀԱՀ գիտական աշխատություններ Հ.2 (83) (2022) 67-78:
- [18] **Ն.Է. Մխիթարյան**, Երևանի Հանրապետության հրապարակի ծավալատարածական հորինվածքի վերլուծություն. ՃՇՀԱՀ գիտական աշխատություններ Հ.1 (85) (2023) 112-124:

АРХИТЕКТУРНЫЙ ОБЛИК ЕРЕВАНА 1932-1955 ГГ.

Нарине Эмильевна Мхитарян

*Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г. Ереван, РА
nmxitaryan@yandex.ru*

*Рассмотрен архитектурный образ города Еревана, сложившийся в 1932-55 годах, основанный на творчестве последователей принципов известного архитектора Александра Таманяна. **Предметом исследования** являются различные типы сооружений того периода: общественные, учебные, промышленные и жилые. **Цель работы** - на основе анализа объемно-пространственной композиции и художественного оформления градостроительно важных сооружений, сформировавшихся в указанный период, выявить особенности, сыгравшие значительную роль в формировании стилистического направления данного этапа. **Научная новизна** заключается в том, что путем комплексного*

анализа предпринята попытка раскрыть основной принцип организации площадей и улиц Еревана в 1932-55 годах, сформированный сочетанием классических законов со средствами художественной выразительности национальной архитектуры. В результате исследования был сделан **вывод**, что архитектура города Еревана в 1932-55 гг. развивалась по методам, заложенным Таманяном. Благодаря этому сложившееся стилистическое направление сформировало архитектурный облик Еревана, придав городу художественное единство и целостность.

Ключевые слова: градостроительный образ, композиция, архитектурный силуэт, масштабность, ритм

ARCHITECTURAL APPEARANCE OF YEREVAN 1932-1955

Narine Mkhitarian

National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA
nmxitaryan@yandex.ru

The article examines the architectural image of the city of Yerevan formed in 1932-55, which is based on the works of the followers of the principles of the famous architect Alexander Tamanyan. The subject of the study is different types of buildings of that period: public, educational, industrial and residential. The purpose of the work is to identify features that played a significant role in the formation of the stylistic direction of this stage, based on the analysis of the volumetric-spatial composition and artistic decoration of urban-planning important structures that formed during this period. The scientific novelty lies in the fact that, through a comprehensive analysis, an attempt made to reveal the basic principle of the organization of squares and streets of Yerevan in 1932-55, formed by a combination of classical laws with the means of artistic expressiveness of national architecture. As a result of the study, it was concluded that the architecture of the city of Yerevan in 1932-55 developed according to the methods established (founded) by Tamanyan. Thanks to this, the established stylistic direction shaped the architectural appearance (face) of Yerevan, giving the city artistic unity and integrity.

Keywords: urban planning image, composition, architectural silhouette, scale, rhythm

Մխիթարյան Նարինե Էմիլի, Ճարտ. թեկն., դոցենտ (ՀՀ, ք. Երևան) - ՃՇՀԱՀ, Ճարտարապետության տեխնոլոգիայի, պատմության և ժամանակակից արվեստի, (+374)94479594, (+374)55641728, nmxitaryan@yandex.ru, **Мхитарян Нарине Эмильевна, канд. архитектуры, доцент** (РА, г. Ереван) - НУАСА, кафедра Теории, истории архитектуры и архитектурного наследия, (+374)94479594, (+374)55641728, nmxitaryan@yandex.ru, **Mkhitarian Narine, doctor of Philosophy (Ph.D) in architecture, Associate Professor** (RA, Yerevan) - NUACA, Chair of "Theory, history of architecture and architectural heritage", (+374)94479594, (+374)55641728, nmxitaryan@yandex.ru

Ներկայացվել է՝ 24.05.2024թ.

Գրախոսվել է՝ 07.06.2024թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 30.08.2024թ.